

Cinquin, P. A., Guitton, P., Sauzeon, H. (2019) Online e-learning and cognitive disabilities: A systematic review, Computers and Education., (Vol.3). 152-157. URL: <https://opplatforma.com.ua/article/1393-pro-nklyuzivno-resursniy-tsentr>.

Tetiana Lesina,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Preschool and Elementary Education,
Izmail State University of Humanities
Izmail, Ukraine

Vita Melnyk,
postgraduate student,
Izmail State University of Humanities
Izmail, Ukraine

CREATION OF A TOLERANT EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE INSTITUTION OF PRE-SCHOOL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF INCLUSION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Abstract. *Inclusion is a relatively new phenomenon in preschool education and Ukrainian society in general. High-quality professional training of applicants in the "Preschool Education" specialty is the key to successful inclusive education. Understanding the essence of inclusion as a social phenomenon and the principles of developing tolerance in children's society, the ability to create a tolerant space and implement the main tasks of the educational environment are the main prerequisites for ensuring effective professional training of future educators in the context of a systemic approach. In this aspect, special attention is paid to the implementation of innovative forms of pedagogical activity in the context of preschool education, the creative borrowing of ideas containing constructive foreign experience, and the development of national strategies in the professional activity of specialists in today's conditions. The domestic institution of higher education is a powerful resource platform for the further development and improvement of preschool education in general and contributes to solving the problems of inclusive education, in particular.*

Keywords: *educational environment, tolerance, tolerant environment, persons with special educational needs, preparedness, readiness of future educators, inclusive education.*

Дата надходження до редакції: 12.06.2023 р.
© Лесіна Т.В., Мельник В.А., 2023

УДК 373.2.015.31:316.647.5:316.485.26

Ляпунова Валентина Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри дошкільна освіта і соціальна робота
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
Запоріжжя, Україна
lapunova001@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5658-8128>

Негрій Ольга Іванівна,
викладач-стажист, аспірант кафедри дошкільна освіта і
соціальна робота Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
Запоріжжя, Україна
olganegriy19@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5423-0448>

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. *Автор звертається до нової проблеми для українського суспільства – формування толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану. Надано тлумачення змісту терміну «толерантність», представлено основні напрацювання закордонних та вітчизняних науковців з досліджуваної проблеми. Розглянуто та проаналізовано головні законодавчі документи України, які акцентують увагу на формування толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану*

в країні. Встановлено, що останнім часом проблема формування толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану стала предметом вивчення низки науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних. Виявлено, що педагогіка толерантності передбачає: культуру спілкування, як розуміння іншого в діалозі, як взаєморозуміння та співпереживання іншому, не ділення людей на «тих» і «цих»; толерантне мислення, як основа пізнання особистості людини, її потреб, цінностей, установок, переконань та різноманітних форм вираження в процесі спілкування, які дозволяють виховувати особистісні якості особистості, трансформуючи їх у напрямі емпатії, взаємного спілкування. Аргументовано, що толерантність породжує довіру, щирість, чесність, прийняття іншого як рівного собі, готовність до компромісів і співпраці, а також радість, доброзичливість, комунікабельність. Визначено, що часто нетолерантне ставлення до кого-небудь спровоковане відсутністю інформації серед суспільства, тому важливо перш ніж почати ненавидіти, потрібно спробувати дізнатися більше, ближче і розібратися в питанні. Наголошено, якщо ми навчимося бути толерантними до проблем, то, ми навчимося бути толерантними і до вибору кожної людини. Підкреслено, що формування толерантності у дітей раннього віку має важливе значення в контексті національності та розвитку українського демократичного суспільства.

Ключові слова: педагогіка культури миру, толерантність, нетолерантність, дитина раннього віку, раннє втручання, надзвичайна ситуація, війна, воєнний стан.

Постановка проблеми. На початку XXI століття проблема толерантності у світі набула особливої актуальності в зв'язку з процесами глобалізації, міграції та переміщення, що зіштовхують релігійні, політичні, національні, соціо-культурні та етичні ідентичності різних культур і народів. Відсутність толерантності в людей породжує ненависть, яка веде до недовіри. Недовіра в свою чергу тягне за собою віддаленість людей один від одного, а як результат виникають війни у світі. Яскравим прикладом являються пострадянські країни, де політика партії заперечувала необхідність толерантності та постійно створювала нових ворогів держави. У наші часи зростання насильства та несправедливості по всьому світу, і коли пандемія Covid-19 виводить з ладу та відволікає нас, хто міг би задуматися, чи можемо ми – чи зможемо ми – «дати миру шанс»? Принаймні одне можна сказати напевно: миру не буде, якщо він не походить від взаємної поваги та толерантності між різними суспільствами світу. Важливим є створення стійких умов, заснованих на «позитивному мирі», який спрямований не лише на встановлення припинення вогню, але й на започаткування міжкультурного обміну та взаємного збагачення на благо всіх народів.

Проблема толерантності людей в суспільстві в умовах воєнного стану сьогодні – одна з центральних проблем як глобального – в світі, так і національного порядку – в Україні. На жаль, у будь-якому суспільстві під час війни природно зростає рівень толерантність до насилля, жорстокості, злості, та всіх інших проявів нетолерантності. Світове суспільство, вийшовши з десятиліть воєн – Перша світова війна, Друга світова війна, Холодна війна (між США та СРСР) та інші масштабні збройні конфлікти на короткий час тішилося надією, що кінець цієї боротьби став початком «Нової мирної ери».

Концепція толерантності є суперечливою, а от практика толерантності – ні. У преамбулі до Статуту Організації Об'єднаних Націй (ООН) головною метою є «практикувати толерантність» для підтримки миру, справедливості, поваги до прав людини та сприяння соціальному прогресу; толерантність може існувати у своїй найактивнішій формі лише в тому середовищі, в якому є повага до людської гідності та громадянських свобод (Проголошення ООН Роком толерантності та Декларація про толерантність, 1993). Так 16 листопада 1995 року держави-члени ЮНЕСКО ухвалили Декларацію принципів толерантності, частково на прикладі діяльності великого Мохандаса Карамчанда Ганді. Декларація підтверджує, що толерантність є не поступкою, «модним» явищем, а являє собою розуміння мультикультурності нашого світу, є проявом поваги, справедливості, відкритості та терпимості, так, як від природи всі люди різні, але рівні у своїх правах та свободах.

На превеликий жаль, концепція мирного існування людей в світі не діє, її завжди хтось порушує. З 2014 року і по сьогодні в Україні триває повномасштабна війна, що за інтенсивністю технічних засобів стала однією з наймасштабніших після Корейської війни, а також наймасштабнішим військовим конфліктом Європи з 1945 року. Російсько-українська війна здавалося б розпочалася з «найкращими толерантними намірами» – захист російськомовного населення від гніту та несення «російського миру», але не слід забувати, що українці та інші національності, які проживали та проживають в Україні, про це не просили та проявів їхнього утиску фактично не було. Країна-терорист росія в своїх дія несе не свободу, мир чи толерантність до інших, а лише тероризм проти українського населення – йому немає пояснень, він не може бути прийнятим людством, він руйнує будь-які прояви толерантності в цивілізованому, демократичному світі, тероризм має лише негативні наслідки. Війна з росією була і залишиться основною перешкодою для формування толерантного

спілкування в Україні. У цьому контексті пріоритет це не стільки питання толерантності, скільки концепція миру, тому що майже неможливо побудувати простір толерантності на території, де все ще точиться війна та анексія. Тільки після того, як нарешті закінчиться війна і настане довгоочікуваний мир, можна буде побудувати простір толерантності. Звичайно, це буде надзвичайно важким завданням, бо заподіяні рани від війни будуть ще «свіжими», але вже зараз потрібно робити перші кроки до цієї великомасштабної мети.

В ході наукового дослідження ми вбачаємо – що однією з головних проблем в українському суспільстві в умовах воєнного стану є формування та подальше виховання толерантності у підростаючого покоління. Наголошуємо, що толерантність – це повага, вихованість, стриманість, рівність, прийняття та розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності, так як жодне суспільство не є й не може бути однорідним. Кожне суспільство складається з людей, різних не тільки з погляду їхнього етнічного та культурного походження, віросповідання чи соціально-політичних поглядів, але і з погляду гендеру, віку, інтересів, навчання, виховання, освіти, матеріального становища тощо.

Тема формування толерантності у дітей, молоді та дорослих в умовах воєнного стану надзвичайно нова та цікава. Охопити її в одному дослідженні, безумовно, неможливо. Ми пропонуємо свій погляд на набір її важливих аспектів, який є запрошенням до широкої дискусії та спільних зусиль щодо формування високих стандартів толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану в Україні та світі.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Сучасні провідні фахівці в галузі психології та педагогіки говорять про позитивне значення дошкільного дитинства, вважаючи його першим етапом становлення особистості, часом, коли закладаються духовні та моральні цінності, зокрема й перші прояви толерантності (І. Бех, А. Богуш, Л. Венгер, О. Виноградова, Н. Гавриш, Є. Герасимова, О. Запорожець, О. Кудрявцева, М. Лісіна, В. Мухіна, Т. Поніманська, І. Сушкова, Н. Химич та ін.).

Відомі зарубіжні педагоги й вчені наголошували на: важливості раннього формування толерантності в дітей (П. Веддер, Т. Девід, Л. Дерман-Спарк, Д. Догерті, К. Ладлія П. Макларені); навчання дітей поважати інших, як одна з найважливіших цінностей раннього дитинства (Schweitzer, Sulzer-Azaroff, 1988; Hawkins, Heller, 1994; Ausbrooks, Godwin, Martinez, 2001; Godwin & Ausbrooks & Martinez 2001; Avery, 2002; Berger, Brenick, Lawrence, Carvalheiro, 2019) толерантність підтримує нейтралітет і забороняє судити інших, оскільки всі погляди вважаються однаково дійсними (Beckwith, Koukl, 1998); толерантність, як потреба множинності цінностей, оскільки вона відходить від самоконтролю у відповідь на незгоду з іншими (Moose, 2017; Qamar, 2018; Sumadi, 2019).

Разом з тим, результати аналізу наукової, психолого-педагогічної та художньої літератури свідчать, що незначна кількість закордонних досліджень була присвячена висвітленню питань формування толерантності у дітей, молоді та дорослих в умовах воєнного стану: Австрія (Т. Кініллі – книга «Schindler's Ark» («Список Шиндлера», 1982;), Грузія (Баберашвілі, Джавахішвілі, Махашвілі Сарджвеладзе, 2019), Німеччина (Мейснер книга «Thesaurus Philo Politicus, Hocest, Emblematisive, Moralia, Politica, Figuris, Aeneis», 1623), США (К. Абрамс, І. Гаріс, Ф. Шмідт 50-роки ХХ ст.; Т. Lintner, 2005; С. Волт, Д. Мершаймер, 2006; А. Berinsky книга «In Time of War», 2009; наукова праця Дж. Ледерака «Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах», 2019), Франція (F. Mayor, 1994), Кіпр (З. Бекерман, М. Зембілас, К. Макглін – колективна монографія «Освіта миру в конфліктних та постконфліктних суспільствах: порівняльні перспективи», 2009).

В Україні ж дослідження з цієї тематики практично відсутні, але існують окремі аспекти вивчення даної проблеми, так праці вітчизняних науковців П. Гнатенка, В. Пісоцького, І. Сінельник сприяли розумінню історичних особливостей становлення й поширення ідей толерантності в Україні; були дослідженні окремі аспекти виховання толерантності, в «педагогіки ненасильства» (В. Маралов, А. Козлова, В. Сітаров) та «педагогіки культури миру» (Г. Ковальова, С. Дем'янчук, Е. Соколова, М. Кабатченко, В. Мітіна, А. Сиротенко); відбувалося співробітництво вихователів закладів дошкільної освіти із сім'єю щодо виховання дошкільників в дусі миру (Т. Пагута); розглядалося питання важливості підвищувати свою толерантність до «невизначеності» (Буц, 2022); через війну в Україні громадяни вимушені постійно перебувати у стані невизначеності, так були створенні рекомендації, як виховати толерантність до невизначеності (Грубнік, Назаревич, 2022); толерантність у соцмережах під час війни (Денисенко, 2022); мовна толерантність під час війни (Семків, 2023); роль громадянського суспільства у просуванні та захисті толерантності і недискримінації (Коваль, 2023); толерантне ставлення до інших людей у дітей слід формувати не лише в повсякденному житті, а й в умовах війни (Матвійчук, 2023).

Мета статті – теоретично обґрунтувати важливість формування толерантності у дітей раннього віку

в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від моменту введення в Україні правового режиму воєнного стану немає жодної області, яка б не зазнала руйнувань та не чула сигналів «Повітряна тривога», такий стан речей не міг не вплинути на всі існуючі сфери людського життя. З огляду на це, перед національною системою освіти в Україні постає завдання виховання в підростаючого покоління толерантності, як актуальної цінності сучасного демократично-розвиненого суспільства в дусі миру. Підвищення результативності формування толерантності в суспільстві, має позитивний потенціал саме в дошкільному віці, як найбільш чутливому для засвоєння морально-етичних цінностей суспільного буття. Формування цієї найважливішої цінності відбувається вже в ранньому дитинстві в умовах сім'ї та освітніх установ і триває протягом усього життя людини.

Важливим завданням освіти в даному контексті є об'єднання зусиль держави, закладів освіти, громадськості з метою забезпечення необхідних умов створення безпечного середовища для повноцінної соціалізації та освітнього середовища для дітей раннього і дошкільного віку. На державному рівні цей процес забезпечується своєчасним та миттєвим законотворчим реагуванням на освітні виклики, що постають в умовах воєнного стану, зокрема в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». Також питанню виховання толерантності дітей раннього та дошкільного віку приділяється велика увага у низці чинних вітчизняних законодавчих документах (Закони України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту», «Державна національна програма Освіта (Україна XXI століття)», Стратегія розвитку освіти на 2012-2020 рр., «Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану», 2022 р., а у Базовому компоненті дошкільної освіти відображено тенденції до модернізації змісту освіти у напрямку переосмислення моральних орієнтирів, визначення нових підходів до формування толерантності.

Логіка нашого дослідження вимагала визначення сутності досліджуваного феномену – толерантність. Далі ми надаємо визначення:

Толерантність походить від латинського слова «tolerate» – «толерувати» (Lehtonen, 2019).

Толерантність – це відкритість і повага до відмінностей між людьми (Maksum, 2015).

Толерантність – розглядається, як повага й визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатомірності й різноманіття людської культури, норм та вірувань, власної унікальності та унікальності іншої особистості; є одним із чинників, який пронизує ключові компетентності особистості (Грива, 2008).

Толерантність – виражає сутнісні характеристики людського буття й буття людини, умови відтворення цілісності соціуму та особи, є мірою самовизначення, самоцінності і самореалізації (Дубасенюк, 2010).

Толерантність – це, здебільшого, повага й визнання рівності, різноманітності людської культури та категоричне заперечення насильства, зведення різноманіття до домінування однієї точки зору (Сакалюк, 2011).

Толерантність – це поведінка, за якої людина здатна прийняти відмінності у поглядах, а також дії, які здійснюються без дебатів або навіть викликають конфлікт у відмінності в думках (Jati, 2014).

Толерантність – це вже давно не про стать, гендер, колір шкіри і сексуальні вподобання, толерантність – це перестати думати, що інша людина така ж, як Ви; перестати думати, що інші люди мислять так само швидко, як Ви, так само реагують, як Ви. Толерантність – це розуміти, що інші люди абсолютно інші; це не про «нормально до них ставлюся, але нехай вдома у себе цілуються, не хочу, щоб мої діти це бачили» або «та мені все одно, який у них колір шкіри, але нехай валять з моєї країни». Толерантність – це про повагу, прийняття і розуміння (Бердник, 2021).

У контексті нашого дослідження ми виходимо з того, що толерантність в умовах воєнного стану – це про прийняти людей, які на Вас не схожі, це про людське ставлення до поваги та поваги один до одного, як між окремими людьми, так і між різними соціальними групами; це про довіру та безпеку; це про можливість для кожної людини знайти розуміння і отримати підтримку. Толерантність є цінною ознакою впевненості у собі та усвідомленні надійності власних морально-етично-громадянських позицій. Так, у сучасному світі, в умовах воєнного стану бути толерантним не означає відмовитися від власних переконань чи суджень, не означає поступитися, не означає програти комусь – а означає бути сильним, чесним, вірним, людяним, і, найголовніше, здатним захищати та піклуватись про права, свободи та потреби свої та інших людей.

До цінностей толерантності дітей слід привчати якомога раніше. Виховання толерантності вважається довгостроковим планом, тому батьки повинні знати, як навчати дітей раннього

та дошкільного віку цінностям толерантності, бо процес формування толерантності, як цінності не вважається легким (Lintner, 2005). На це потрібен час, і починати це потрібно з раннього дитинства.

Ми вбачаємо важливість у визначенні раннього віку в Україні та світі. Раннє дитинство – це етап розвитку дітей раннього віку 0-8 років (Beichler and Snowman Hong, Yonghee, 2003); раннє дитинство – це дитина у віці від 3 до 6 років (А. Maksum); ранній вік – від 1-го до 3-х років (І. Бех, А. Богуш, Л. Виготський, Д. Ельконін).

Виходячи з аналізу різних визначень дослідників в науковому дослідженні будемо говорити, що раннє дитинство – це діти віком від 1-го до 3-х років, так як саме цей віковий етап є унікальним для окремої людини, бо існують закономірності розвитку фізичного, розумового, когнітивного, духовного, морального, соціально-емоційного, творчого, мовленнєвого та комунікаційного аспектів.

Україна протягом останніх років йшла шляхом формування толерантного суспільства. Так в 2020 році було створено курс з просування толерантності в Україні в рамках реалізації комунікаційної кампанії «Respect UA», яка проводиться Міжнародним центром перспективних досліджень (МЦПД) за підтримки Програми розвитку ООН в Україні. Цей курс розроблений з урахуванням досвіду взаємодії посланців та посланниць толерантності Програми розвитку ООН в Україні. Курс спрямовано на підвищення обізнаності про необхідність толерантності, взаємоповаги у суспільстві та загальнонаціонального інклюзивного діалогу в Україні. До підготовки матеріалів цього курсу було залучено понад 20 учасників, серед них – експерти та експертки, посланці та посланниці толерантності Програми розвитку ООН в Україні, аналітики Міжнародного центру перспективних досліджень. Серед спікерів курсу є відомі українські діячі культури, освіти, науки, права та філософії (Г. Абдулаєва – історик; П. Вишебаба – еко-активіст, музикант; М. Галаневич – музикант, фронтмен і вокаліст гурту «ДахаБраха»; Л. Денисенко – правозахисниця, теле- та радіоведуча, письменниця; Л. Дереш – письменник, поет; С. Захаров – правозахисник; А. Кахідзе – художниця; А. Куликов – журналіст, теле- та радіоведучий, медіа-експерт; С. Колишко – юристка з міжнародного права, координаторка правозахисних проєктів; М. Савка – поетеса, дитяча письменниця, літературознавиця; В. Черниш – Міністр з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб; М. Мінаков – філософ).

Проте, якісно та кількісно на подальший прогрес курсу вплинула повномасштабна війна, наслідки якої формують у людей розуміння необхідності жити у мирі, чесності, справедливості та цінувати життя іншої людини. Всі ці характеристики не можливі без толерантності яку слід починати формувати у дітей раннього віку, бо за її відсутності можуть траплятися різні надзвичайні ситуації, як в Україні так і в світі. Важливо наголосити, що раннє дитинство дослідники часто називають «золотим віком» – чутливий період, у якому діти повинні розвиватися швидко та повноцінно. Саме тому в умовах воєнного стану виникає гостра проблема у забезпеченні усіх складових, що сприяють комфортному росту, розвитку та вихованню дітей раннього віку.

Цінною для нашого дослідження є думка сучасного українського вченого, філософа В. Кременя: «...Людство дуже багато знає, проте багато чого вже не в змозі зрозуміти. Трагедія полягає в тому, що ми не усвідомлюємо, не розуміємо світ, що змінюється. На сьогодні розуміння – це складний процес міжособистісної взаємодії в світі, в якому вирішальна сила належить інформації та знанням. Інформація, якщо вона належним чином концептуалізована і передана, несе зрозумілість, але цього недостатньо для розуміння. Розуміння обов'язково охоплює процес емпатії, ототожнення себе з іншим, вимагає відкритості, поваги та уважності...» (Кремень, 2019).

Сучасна українська психологиня Т. Матвійчук у своїх дослідженнях, говорить, що толерантність першочергово виховується в сім'ї в умовах воєнного стану, бо не лише дорослі, а й діти страждають від війни і мають значні поранення, видимі для інших. За її визначеннями толерантне ставлення до не схожих на тебе людей полягає в тому, що дитина, після пояснення батьків, розуміє, що це, як таке може бути, звідки береться. Також вона підкреслює, що толерантне ставлення до інших людей у дітей слід формувати не лише в умовах війни. На це не потрібно звертати особливу увагу. Бо іншій людині може бути неприємно, може бути боляче, тому важливо пояснювати це дітям. Психологиня каже, що все залежить від батьків, від їхнього вміння пояснити усе дітям і правильного налаштування на сприйняття світу і себе в цьому світі, бо всі ми – різні. Якщо ж батьки не здатні пояснити, чому деякі люди мають відмінності, бо з війною дуже багато стало видимих фізичних відмінностей, тому слід звернутися до фахівця – вихователя, педагога чи психолога. Він може допомогти батькам знайти шляхи правильного пояснення, навчити адекватно реагувати на зовнішні вади так, щоб не нашкодити і не травмувати ще раз ту людину, котра постраждала від війни (Матвійчук, 2023).

У ранньому дитинстві діти потребують соціального та емоційного розвитку (Al-Ali, Alzyoud, Khaddam, 2016). Соціальний та емоційний розвиток означає, що діти раннього віку потребують

емоційної підтримки батьків/опікунів, особливо гостро це проявляється в умовах воєнного стану в країні. Дітей потрібно захищати, від жорстоких реалій, супроводжувати та направляти у всіх видах діяльності, які вони виконують, так, як самостійно не в змозі задовольнити власні потреби. Що стосується толерантності, соціальний та емоційний розвиток в умовах воєнного стану може допомогти маленьким дітям мати позитивний погляд на інших людей, які поведуться та виглядають інакше, які постраждали фізично, психологічно та емоційно від війни. Оскільки діти перебувають у «золотому віці», цінності толерантності дійсно потребують інтеграції під час навчання від батьків/опікунів та дорослих, що оточують дитину, один із способів інтегрувати толерантність у «золотий вік» – це дати батькам/опікунам поради щодо життєвого досвіду та досвіду інших людей, які пережили або досі переживають наслідки війни. Так, як прямиий досвід війни знижує у людини підтримку демократичних та моральних цінностей. Якщо більше людей було залучено у воєнні дії, то зберігається загроза втратити толерантність, зменшується можливість співвідчувати, загострюється бажання мститися за пошкодження, за травми, за страждання, і як результат ця втрата толерантності поширюється на цінності та інститути (Алексеев, 2017).

Трансформація цінностей толерантності до раннього дитинства є однією з найскладніших справ і вимагає тривалого часу. Це пояснюється тим, що навчити цінності толерантності лише один чи два рази недостатньо, це потрібно робити постійно, систематично. Процес трансформації цінностей толерантності в сімейному середовищі є одним із способів, якими батьки/опікуни можуть навчити своїх дітей в умовах воєнного стану (Levina, Lukmanova, Romanovskaya, Shutova, 2016). Батьки/опікуни стають людьми, які несуть повну відповідальність за навчання своїх дітей толерантності.

Коли йдеться мова про виховання, навчання та розвиток дітей раннього віку, навряд чи хтось із дорослих захоче виховувати свою дитину через заохочення агресії, дискримінації, ненависті, жорстокості, злості, нетерпимості. Як правило, дітям раннього віку намагаються прищепити чесність, повагу, доброту, щирість, відданість, емпатійність так, як жодна людина не народжується вже толерантною. Толерантність – це культурна звичка, яка формується з дитинства або яку ми самостійно можемо сформувані в дорослому житті, вона знімає всі бар'єри та дозволяє мислити ширше, прозоріше, призводить до зменшення стресу та сприяє розвитку співчуття, співпереживання та розуміння почуттів іншого, що так важливо під час воєнного стану.

Першою і найважливішою цінністю, яку потрібно трансформувати в ранньому дитинстві, є «повага до інших» – це цінність, яка спрямована на можливість поважати та цінувати іншу людину, яка відрізняється. Сучасним батькам/опікунам обов'язково слід звертати уваги на дитячі книги, іграшки, відео та розваги. Батьки в Україні під час воєнного стану мають дуже уважно ставляться до відео, які вони вмикають своїм дітям на YouTube, TikTok, Instagram або інших платформах, до книжок, які вони читають дітям перед сном. Читання книг і розповідання історій перед сном має багато переваг для раннього дитинства. За даними (Aslan, Aybek, 2020) книжки чи історії, які батьки/опікуни розповідають дітям перед сном, можуть справити величезний вплив на формування толерантності у дітей раннього віку. Книги пера Л. Денисенко «Майя та її мами» (2019), «Маленька книжка про любов» (2022); Т. Стус «Рі(з)дні люди» (2019); О. Драчківської «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» (2019); Т. Прохасько та М. Прохасько «Як зрозуміти козу» (2023) – це перші в Україні дитячі книги, у якій порушена тема про порозуміння нашої людської інакшості, яка збагачує та об'єднує малі й великі світи, про те, що толерантність буває різною, а нам слід навчати своїх дітей кожному її виду. Ці сміливі дитячі книги, в яких порушена така складна тема – толерантність, стануть справжнім «рятівним жилетом» для батьків/опікунів, які самостійно не знають з чого почати.

Підводячи підсумки проведеного наукового дослідження ми надаємо кілька порад, які допоможуть дорослим зрозуміти важливість толерантності, в сучасному демократичному та цивілізованому світі та які допоможуть в подальшому формувати толерантність у дітей раннього віку в умовах воєнного стану:

- не забувайте нагадувати собі, що ви у безпеці, що ви можете говорити відверто і не боятися бути засудженим – якщо хтось думає інакше та їхня думка відрізняється від вашої, це зовсім не означає, що ви помиляєтеся, скільки людей стільки існує різних думок. Ви маєте повне право відстоювати ваші переконання, головне потрібно навчитися робити це неконфліктним шляхом, можна використовувати вагомі та «спокійні» аргументи, при цьому показуючи власний приклад для дитини;
- говоріть за себе та свою родину – висловлюйте свою думку точніше, наприклад: «Я не згоден з тим, що... у мене інша думка...», «Я маю інші варіанти...». Відстоюйте власні інтереси та інтереси своєї родини, звісно не роблячи при цьому шкоди іншим, так, як більшість людей є постраждалими як і ви;

- не бійтеся пробувати щось нове – це буде тренуванням навички толерантності до невідомого – думками, фантазією та уявою переносьтеся у різні проміжки часу та наші «безпечні місця», які надають вам впевненості та відчуття спокою;

- намагайтеся обходитися без образ і переходу на особистості по відношенню до інших людей – не провокуйте людину до сварки, бійки чи конфлікту, намагайтеся дізнатися більше, щоб зрозуміти іншу точку зору. Можна попросити розповісти докладніше та пояснити, що хотіли б зрозуміти, як ця людина прийшла до такої «правильно/неправильної», але все ж таки власної думки;

- сліdkуйте за своєю «мовою тіла» – це такий самий спосіб без мовленнєвого спілкування,

бо власне наші очі, міміка та жести завжди говорять правду, недарма цю техніку використовують в криміналістиці. Наприклад, коли ви відчуваєте зневагу, то зітхаєте і закочуєте очі, такі реакції говорять про нетерпимість і видають ваше ставлення до партнера зі спілкування та перебіг ваших думок. У цьому випадку стає очевидно, що ви вважаєте, що думка іншої людини абсолютно недоречна або неправильно, з цього стає відомо, що ви кращі за неї;

- спробуйте знайти точки дотику – розглядайте навіть найменшу схожість між вами,

вашими думками та поглядами. При спокійному діалозі, можна знайти точки дотику, вподобання в музиці, книгах, «смаках» у виборі фільмів чи їжі, тощо. Також це стосується і у загальнолюдських поглядах на життя, на безпеку в суспільстві, на краще майбутнє країни тощо.

Допоки дорослі не зрозуміють сенс толерантності та її важливість у відношеннях між

людьми, ми не зможемо якісно говорити та працювати шляхом формування толерантності у дітей раннього віку. Українці під час дії правового режиму воєнного стану нарешті зрозуміло зв'язок між своєю поведінкою та постійним колом недовіри та насильства у суспільстві. Це дійсно з тих випадків, коли щоб зробити світ кращим – необхідно почати з себе та своїх близьких. Без толерантності мир неможливий. Завдяки толерантності можна шукати цілу низку позитивних людських і соціальних можливостей, включаючи еволюцію культури миру.

Висновок. У цьому контексті необхідно враховувати, що мирне майбутнє залежить від наших щоденних вчинків і жестів, від того які цінності толерантності ми будемо передавати підростаючому поколінню, наскільки важливим буде підкреслення того, що відмінності показують нашу унікальність, оскільки всі ми відрізняємося за рівнем доходів, захопленнями, зовнішністю, гендером, характером, соціально-політичними поглядами, економічним станом, уподобаннями в їжі, тощо. І це – нормально, це і є наш світ, у якому ми живемо, подобається нам це чи ні, це об'єднує нас до єдиного світового демократично-розвиненого суспільства, тому толерантність є необхідною рисою, яка допомагає таким різним людям мирно співіснувати. Толерантність вимагає справедливості та неупередженості від законодавства, громадськості надання кожній людині рівних можливостей для розвитку, проте закони хоча і є потрібними, часом їх недостатньо для виховання толерантного суспільства.

Основна суть толерантності полягає в тому, що якщо ми всі разом визнаємо, що мир – це не статичний стан, а дія в рамках гуманітарного ідеалу в повсякденній практиці, можливо, у миру є не тільки шанс, але й тривале майбутнє. Тому давайте виховувати толерантність у наших дітях, садочках, школах і спільнотах, у наших домівках і на робочих місцях і, головне, у наших серцях і розумі!

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів

проблеми формування толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану. Подальшого наукового пошуку потребує вивчення та розбірливе використання досвіду зарубіжних країн зі схожою політичною ситуацією (Афганістан, Боснія, Грузія, Ємен, Ізраїль, Ліван, Руанда, Судан, США, Хорватія, Чорногорія, та ін.) з проблеми формування толерантності у дітей раннього віку в умовах воєнного стану. Разом з тим, потребують уваги питання: створення толерантного середовища в суспільстві; гуманізація і демократизація існуючих взаємин дорослих і дітей, системи навчання і виховання; включення до реформування освіти провідних ідей педагогіки толерантності; фахової підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності у дітей раннього віку та дошкільного віку в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бердник, Б. (2021). Про що насправді толерантність, і до чого тут благодійність. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/05/6/244824/>

Грива, О. А. (2008). Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища. [Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»], 32 с.

Дубасенюк, О. А. (2010). Проблема толерантності в антропофілософському вимірі. *Історичні уроки голокосту та міжнаціональні відносини (до 70-річчя початку другої світової війни)* (с. 360-365). Дніпропетровськ: Центр «Ткума».

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» № 2126-IX «15 травня 2022». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>

Кремень, В. Г. (2019). *Освіта як запорука миру: шлях до людини*. (Т.1). Освіта для миру. Культура толерантності: як побудувати суспільство, комфортне для всіх. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+TOL101+2020_T3

Матвійчук, Т. (2023). Війна і діти: як правильно говорити з ними про травми, інвалідність і толерантне ставлення до інших. URL: https://ye.ua/syspilstvo/63295_Viyna_i_diti_yak_pravilno_govoriti_z_nimi_pro_travmi_invalidnist_i_tolerantne_stavlennya_do_inshih.html

Сакалюк, О. О. (2011). Феномен толерантності в контексті полікультурної освіти.

ScienceRise: Pedagogical Education. № 3. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/3_2011/20.pdf

Alzyoud, M. S., & Khaddam, A. F., & Al-Ali, A. S. (2016). The impact of teaching tolerance on students in jordanian schools. *J. Humanities Soc. Sci.* 15, 1. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=The+impact+of+teaching+tolerance+on+students+in+jordanian+schools&btnG=

Aslan, S., & Aybek, B. (2020). Testing the Effectiveness of Interdisciplinary Curriculum-Based Multicultural Education on Tolerance and Critical Thinking Skill (p. 43-55). *Int. J. Ed. Meth 6 (1)*. doi:10.12973/ijem.6.1.43

Avery, P. G. (2002). Teaching tolerance: what research tells us (p. 270-276). *Research and Practice. Soc. Edu.* 66 (5).

Beckwith, F. J., & Koukl, G. (1998). *Relativism: Feet firmly planted in mid-air*. Ada, Michigan: Baker Books.

Brenick, A., & Lawrence, S. E., & Carvalho, D., & Berger, R. (2019). Teaching tolerance or acting tolerant? Evaluating skills- and contact-based prejudice reduction interventions among Palestinian-Israeli and Jewish-Israeli youth (p. 8-26). *J. Sch. Psychol.* 75. doi:10.1016/j.jsp.2019.07.001

Godwin, K., & Ausbrooks, C., & Martinez, V. (2001). Teaching tolerance in public and private schools (p. 542-546). *Phi Delta Kappan* 82 (7). doi:10.1177/003172170108200713

Heller, C., & Hawkins, J. A. (1994). Teaching Tolerance: Notes from the Front Line (p. 337-368). *Teach. Coll. Rec.* 95 (3).

Jati, W. R. (2014). Religious Tolerance in Multiculturalism Education Sang Timur Catholic High School Students Yogyakarta. Yogyakarta: *Journal of Educational Horizon*. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Religious+Tolerance+in+Multiculturalism+Education+Sang+Timur+Catholic+High+School+Students+Yogyakarta&btnG=

Lehtonen, M. (2019). The Development of Religious Tolerance: Co-operative Board Games with Children and Adolescents. *IATL Reinvention: Int. J. Undergraduate Res.* 2 (2). URL: https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/iatl/reinvention/archive/volume2issue2/lehtonen/

Lintner, T. (2005). A world of difference: Teaching tolerance through photographs in elementary school (p. 34-37). *Soc. Stud.* 96 (1). doi:10.3200/tsss.96.1. S. 34-37

Maksum, Ali. (2015). Model of Tolerance Education in Modern and Salaf Islamic Boarding Schools. *J. Islamic Religious Edu. Vol. 03, 1*. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Model+of+Tolerance+Education+in+Modern+and+Salaf+Islamic+Boarding+Schools&btnG=

Meisner, D. (1623). *Thesaurus Philo Politicus, Hocest, Emblematisive Moralia Politica Figuris Aeneis*. Frankfurt, Kieser.

Proclamation of the United Nations Year for Tolerance and Declaration on Tolerance (1993), Paris, UNESCO, 3. (doc.27C/25)

Schweitzer, J. B., & Sulzer-Azaroff, B. (1988). Self-control: teaching tolerance for delay in impulsive children (p. 173-186). *J. Exp. Anal. Behav.* 50 (2). doi:10.1901/jeab.1988. S. 50-173

Sumadi, T. (2017). Transforming Social Values to Young Children through Games. Jakarta: *Faculty of Social Sciences, Jakarta State University* URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Transforming+Social+Values+to+Young+Children+through+Games&btnG=

REFERENCES

Berdnyk, B. (2021). Pro shcho naspravdi tolerantnist, i do choho tut blahodiinist. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/05/6/244824/>

- Hryva, O. A. (2008). Tolerantnist v protsesi stanovlennia molodi v umovakh polikulturnoho seredovshcha. [Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filos. nauk: spets. 09.00.10 «Filosofia osvity»], 32 s.
- Dubaseniuk, O. A. (2010). Problema tolerantnosti v antropofilosofskomu vymiri. *Istorychni uroky holokostu ta mizhnatsionalni vidnosyny (do 70-richchia pochatku druhoi svitovoi viiny)* S. 360-365. Dnipropetrovsk: Tsentri «Tkuma».
- Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho stanu, nadzvychainoi situatsii abo nadzvychainoho stanu» № 2126-IX «15 travnia 2022» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Tex>
- Kremen, V. H (2019). *Osvita yak zaporuka myru: shliakh do liudyny.* (T.1). Osvita dlia myru. Kultura tolerantnosti: yak pobuduvaty suspilstvo, komfortne dlia vsikh. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+TOL101+2020_T3
- Matviichuk, T. (2023). Viina i dity: yak pravylno hovoryty z nymy pro travmy, invalidnist i tolerantne stavlennia do inshykh. URL: https://ye.ua/suspilstvo/63295_Viyna_i_diti_yak_pravilno_govoriti_z_nimi_pro_travmi_invalidnist_i_tolerantne_stavlennya_do_inshih.html
- Sakaliuk, O. O. (2011). Fenomen tolerantnosti v konteksti polikulturnoi osvity. *ScienceRise: Pedagogical Education*. № 3. http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/3_2011/20.pdf.
- Alzyoud, M. S., & Khaddam, A. F., & Al-Ali, A. S. (2016). The impact of teaching tolerance on students in jordanian schools. *J. Humanities Soc. Sci.* 15, 1. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=The+impact+of+teaching+tolerance+on+students+in+jordanian+schools&btnG=
- Aslan, S., & Aybek, B. (2020). Testing the Effectiveness of Interdisciplinary Curriculum-Based Multicultural Education on Tolerance and Critical Thinking Skill (r. 43-55). *Int. J. Ed. Meth* 6 (1). doi:10.12973/ijem.6.1.43
- Avery, P. G. (2002). Teaching tolerance: what research tells us (r. 270-276). *Research and Practice. Soc. Edu.* 66 (5).
- Beckwith, F. J., & Koukl, G. (1998). *Relativism: Feet firmly planted in mid-air.* Ada, Michigan: Baker Books.
- Brenick, A., & Lawrence, S. E., & Carvalho, D., & Berger, R. (2019). Teaching tolerance or acting tolerant? Evaluating skills- and contact-based prejudice reduction interventions among Palestinian-Israeli and Jewish-Israeli youth (r. 8-26). *J. Sch. Psychol.* 75. doi:10.1016/j.jsp.2019.07.001
- Godwin, K., & Ausbrooks, C., & Martinez, V. (2001). Teaching tolerance in public and private schools (r. 542-546). *Phi Delta Kappan* 82 (7). doi:10.1177/003172170108200713
- Heller, C., & Hawkins, J. A. (1994). Teaching Tolerance: Notes from the Front Line (r. 337-368). *Teach. Coll. Rec.* 95 (3).
- Jati, W. R. (2014). Religious Tolerance in Multiculturalism Education Sang Timur Catholic High School Students Yogyakarta. Yogyakarta: *Journal of Educational Horizon*. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Religious+Tolerance+in+Multiculturalism+Education+Sang+Timur+Catholic+High+School+Students+Yogyakarta&btnG=
- Lehtonen, M. (2019). The Development of Religious Tolerance: Co-operative Board Games with Children and Adolescents. IATL Reinvention: *Int. J. Undergraduate Res.* 2 (2). URL: https://warwick.ac.uk/fac/cross_fac/iatl/reinvention/archive/volume2issue2/lehtonen/
- Lintner, T. (2005). A world of difference: Teaching tolerance through photographs in elementary school (r. 34-37). *Soc. Stud.* 96 (1). doi:10.3200/tss.96.1.34-37
- Maksum, Ali. (2015). Model of Tolerance Education in Modern and Salaf Islamic Boarding Schools. *J. Islamic Religious Edu.* Vol. 03, 1. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Model+of+Tolerance+Education+in+Modern+and+Salaf+Islamic+Boarding+Schools&btnG=
- Meisner, D. (1623). *Thesaurus Philo Politicus, Hocest, Emblematisive Moralia Politica Figuris Aeneis.* Frankfurt, Kieser.
- Proclamation of the United Nations Year for Tolerance and Declaration on Tolerance (1993), Paris, UNESCO, 3. (doc.27C/25)
- Schweitzer, J. B., & Sulzer-Azaroff, B. (1988). Self-control: teaching tolerance for delay in impulsive children (r. 173-186). *J. Exp. Anal. Behav.* 50 (2). doi:10.1901/jeab.1988.50-173
- Sumadi, T. (2017). Transforming Social Values to Young Children through Games. *Jakarta: Faculty of Social Sciences.* Jakarta State University URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Transforming+Social+Values+to+Young+Children+through+Games&btnG=

Valentina Lyapunova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Department of preschool education and social work
of the Melitopol State Pedagogical School
Bohdan Khmelnytskyi University, Zaporizhzhia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5658-8128>

lapunova001@gmail.com

Olha Nehrii,

teacher-intern, Phd of the Department of preschool education and

social work of the Melitopol State Pedagogical School

Bohdan Khmelnytskyi University, Zaporizhzhia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5423-0448>

olganegriy19@gmail.com,

FORMATION OF TOLERANCE IN CHILDREN OF EARLY AGE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Abstract. *The author addresses a new problem for Ukrainian society - the formation of tolerance in young children under martial law. An interpretation of the meaning of the term "tolerance" is given, the main developments of foreign and domestic scientists on the studied problem are presented. The main legislative documents of Ukraine, which emphasize the formation of tolerance in young children in the conditions of martial law in the country, were reviewed and analyzed. It has been established that recently the problem of tolerance formation in young children has become the subject of study by a number of scientists - both domestic and foreign. It was found that the pedagogy of tolerance involves: the culture of communication as understanding the other in dialogue, as mutual understanding and empathy for the other; not dividing people into «those» and «that»; tolerant thinking as the basis of knowledge of a person's personality, his needs, values, attitudes, beliefs and various forms of expression in the process of communication, which allow to cultivate the personal qualities of an individual, transforming them in the direction of empathy, mutual communication, respect, sense of partnership. It is argued that tolerance generates trust, sincerity, honesty, acceptance of others as equals, readiness for compromises and cooperation, as well as joy, benevolence, sociability. It was determined that often intolerant attitude towards someone is provoked by the lack of information in society, so it is important to try to learn more, get closer and understand the issue before you start hating. It is emphasized that if we learn to be tolerant of problems, then we will learn to be tolerant of each person's choices. It is emphasized that the formation of tolerance in young children is important in the context of nationality and the development of a Ukrainian democratic society.*

Key words: *pedagogy of peace culture, tolerance, intolerance, early child, early childhood intervention, emergency, war, martial law.*

Дата надходження до редакції: 29.05.2023 .

© Ляпунова В.А., Негрій О.І., 2023

Малахівська Ольга Вікторівна,

вчитель англійської мови Ставрівського опорного ліцею

з дошкільним відділенням, початковою школою та гімназією

Окнянської селищної ради Подільського району Одеської області,

спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист,

Ставрове, Подільський район, Одеська область, Україна

olgamalshivskaa@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ІНТЕРАКТИВУ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО УРОКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ (ІЗ ДОСВІДУ РОБОТИ)

Анотація. *У статті представлено власний досвід впровадження інтерактивних вправ на уроках англійської мови, спрямованих на формування навичок ігрової та навчальної діяльності. Пропонується опис використання LEGO-технології як оптимального засобу, що дозволяє молодшим школярам у формі пізнавальної гри дізнаватися багато важливого і розвивати необхідні в подальшому житті навички. Розкрито різні можливості застосування інтерактивного обладнання в практичній діяльності вчителя англійської мови.*

Ключові слова: *навчання, англійська мова, ігри, мотивація, інтерактив, НУШ.*

Постановка проблеми. Проблема пошуку форм і методів роботи на уроці англійської мови залишається актуальною. Нова ситуація розвитку освіти зумовлює необхідність організації особливого середовища й відповідної діяльності, у якій дитина могла б себе реалізувати. Тут на допомогу вчителю приходять інтерактивні технології, що містять безліч ефективних вправ, які враховують навантаження та інтереси дитини та мотивують дітей виконувати завдання краще і швидше, а урок проходить в ігровому